

В. Велігодський

ВІДНОВЛЕННЯ КРИМСЬКОЇ АРСР В 1991 р.

На складному шляху набуття незалежності та становлення державності України проблема Криму була однією з найбільш болючих. Вона відноситься до категорії тих проблем, які, як свідчить світовий досвід (події на Балканах та в державах колишнього Радянського Союзу), у випадку необачної соціальної та національної політики призводять до нестабільності, а в окремих регіонах – до воєнних дій з тяжкими наслідками.

Історична наука підтверджує, що в такі переломні для суспільства періоди його розвиток значно прискорюється. Вони вмщують велику кількість визначних подій, ущільнених та спресованих у часі, визначають суспільний поступ на значні історичні відрізки. Наша держава і Крим в її складі переживають перехідний період, якого не знає світова практика, а відтак – не було й немає досвіду його вивчення.

Історію свого створення Кримська АРСР розпочинає з 18 жовтня 1921 р., коли була ухвалена спільна постанова ВЦВК і РНК Російської Федерації «Про Автономію Кримської Радянської Соціалістичної Республіки». До цього в Криму у 1918 р. була проголошена Республіка Таврида, а в 1919 р. – Кримська РСР. Рішення про створення цих республік приймалися на засіданнях Політбюро або пленумах ЦК РКП(б), які лише декларували існування цих буферних держав, але не визначали їх конституційно-правовий статус.

Щоб уникнути сепаратистських настроїв, Політбюро ЦК РКП(б) 28 травня 1919 р. прийняло рішення про статус Кримського обкому партії та уряду Кримської РСР. У ньому підкреслювалося: «Прийнято як директиву, що уряд діє на правах губвиконкому, підпорядкованого ВЦВК і відповідним Наркоматам, а обласний партійний комітет прирівнюється до губкому, підпорядкованому безпосередньо ЦК РКП(б)» [1, с. 163-164].

Кримська РСР, як буферна держава, проіснувала менше двох місяців, але відіграла призначену їй роль. Воєнні дії проти Антанти за Крим вели не Раднарком РРФСР і його збройні сили, а Раднарком Кримської республіки та Кримська Червона армія.

Аналіз архівних матеріалів свідчить, що серед керівництва півострова, повітових ревкомів напередодні створення Кримської АРСР існувало декілька точок зору про майбутній правовий статус Криму:

- Губернія в складі РРФСР.
- Губернія в складі Української Радянської Соціалістичної Республіки.
- Особливе державне утворення в складі РРФСР, як Загальноросійська здравниця.
- Кримська Автономна Республіка з наданням їй прав «повної автономії»: самостійні відносини із зарубіжними країнами; ведення зовнішньої торгівлі; самостійне розв'язання питання повернення до Криму емігрантів; створення самостійного Комісаріату закордонних справ Криму та ін.
- Кримська Автономна область.

Ці точки зору формувалися на основі досвіду державного будівництва в Криму, який був накопичений в роки громадянської війни та місцевих політичних, економічних, соціальних, етнічних особливостей Криму.

Остаточна форма державного устрою в Криму була запропонована пленумом ЦК РКП(б) 18 травня 1921 р., який вирішив «визнати за необхідне виділити Кримський півострів в Кримську Автономну Республіку».

Таким чином, рішення про створення в Криму автономної республіки приймалися центральними партійними і державними органами Радянської Росії.

На нашу думку, певною мірою уточнюють правовий статус Кримської автономії матеріали 1-го пленуму Кримського обкому РКП(б). Ці документи свідчать, що на пленумі були запропоновані такі пропозиції:

- по-перше, Крим матиме статус Автономної Республіки, яка входить до складу Російської Федерації;
- по-друге, у політичному і воєнному відношенні автономія буде тісно зв'язана з центром;
- по-третє, проголошена автономна республіка повинна мати певну самостійність в залученні національних меншин в державне будівництво;
- по-четверте, Кримська Автономна Республіка має стати етапом для створення на півострові Союзної Соціалістичної Республіки у складі Радянської держави.

Вважаємо помилковою точкою зору В. Полякова про те, що ще до «СРСР-ерівського періоду Крим був зрівняний за своїм правовим статусом з Азербайджаном, Грузією, Киргизією і з іншими республіками» (тобто мав статус союзної республіки) [2].

У резолюції X з'їзду РКП(б) «Про чергові завдання партії у національному питанні» мова йшла не про форму державного устрою Криму, а про те, що серед національних меншин залишається ще багато «таких, які не мають або майже не мають свого промислового пролетаріату..., які не зовсім ще залишили напівпатріархальний середньо феодальний побут (Азербайджан, Крим та інші), але вже залучені у русло радянського розвитку» [3, с. 252].

Після ухвалення ЦК РКП(б) рішення про створення автономної республіки на півострові, документи, що законодавчо закріплювали її формування (на відміну від попередніх Кримських Радянських Республіки – Республіка Таврида і КРСР), розроблялися, обговорювалися безпосередньо у Криму і затверджувалися ЦК РКП(б), ВЦВК і РНК Російської Федерації. Серед них, зокрема, проект постанови ВЦВК і РНК «Про Автономну Кримську РСР» та проект Конституції Кримської РСР.

У спільній постанові ВЦВК і РНК Російської Федерації від 18 жовтня 1921 р. (п. 1) підкреслювалося: «Утворити Автономну Кримську Соціалістичну Радянську Республіку, як частину РРФСР, в кордонах Кримського півострова з існуючих округів: Джанкойського, Євпаторійського, Керченського, Севастопольського, Сімферопольського, Феодосійського і Ялтинського».

Після утворення Кримської АРСР як складової частини РРФСР були сформовані органи місцевої влади і управління. На початку листопада 1921 р. у м. Сімферополі відбувся 1-й загальнокримський установчий з'їзд Рад робітничих, селянських, армійських і матроських депутатів. 10 листопада була прийнята Конституція Кримської АРСР, яка декларувала рівність і право на вільний розвиток усіх національностей Криму, скасувала всі національні й національно-релігійні привілеї та обмеження, ввела дві державні мови – російську і кримськотатарську. Згідно з Конституцією Кримська АРСР ввійшла до складу Російської Федерації, на території Криму було запроваджено всі діючі законодавчі акти РРФСР. При цьому кримським органам влади надавалося право змінювати їх відповідно до умов і особливостей півострова.

Вищу законодавчу владу на території Криму здійснював Загальнокримський з'їзд Рад, який обирав зі свого складу Центральний виконавчий комітет, що здійснював законодавчу і контролюючу діяльність у період між з'їздами Рад. Виконавчу владу здійснювала Рада Народних Комісарів. Для керівництва

окремими галузями були створені народні комісаріати. Ще до офіційного проголошення автономії Криму Президія обласного комітету партії обговорила 25 кандидатур кримських татар, які були призначені на різні керівні посади обласних установ. Крім того, національна політика у Криму мала продемонструвати створення умов для національного і культурного розвитку кримськотатарського населення, розв'язання економічних проблем, питань земельних відносин.

Ми не можемо погодитись з точкою зору Р. Чубарова стосовно типу кримської автономії проголошеної в 1921 р. Він вважає, що в Криму була проголошена національно-територіальна автономія [4, с. 146].

Основними чинниками цієї автономії він називає кримськотатарську мову, яка проголошувалася державною нарівні з російською та кримськотатарські національні елементи, що використовувалися в державній символіці республіки. І зовсім незрозумілим є аргумент про те, що в основу адміністративного поділу було покладено національний принцип.

Проведений аналіз Конституції КАРСР та інших нормативно-правових актів, свідчить про те, що в Криму в 1921 р. була створена адміністративно-територіальна автономія на зразок автономних утворень Іспанії.

Для Кримської АРСР характерним було право приймати не закони, а нормативно-правові акти місцевого значення, враховуючи місцеві звичаї, мову та інші особливості. Якщо застосувати ці ознаки до автономії, яка була у складі РРФСР в 20-30 рр., то її можна характеризувати як територіальну автономію, що мала ознаки як політичної, так й адміністративної територіальної автономії.

Радикальна зміна конституційно-правового статусу Кримської АРСР відбулася у 1945 р.

Проаналізовані Указ Президії Верховної Ради СРСР від 30 червня 1945 р. «Про перетворення Кримської АРСР в Кримську область у складі РРФСР» та Закон РРФСР від 25 червня 1946 р. «Про ліквідацію Чечено-Інгушської АРСР і перетворенні Кримської АРСР у Кримську область». Вони свідчать про грубе порушення законності. Ці нормативні акти визнані Верховною Радою СРСР у 1989 р. «незаконними і репресивними» і справедливо поставили на порядок денний питання про відновлення автономії в Криму на початку 90-х років.

З другої половини 1990 р. в СРСР зростали дезінтеграційні процеси. Вони були продиктовані бажанням регіонів мати економічну самостійність, які бачили неспроможність центральних органів влади у проведенні економічних реформ.

Після проголошення Україною державного суверенітету в липні 1990 р. ці процеси були притаманні також Кримській області. По-перше, рішення економічних і національних проблем потребувало значно більше повноважень, ніж ті, які тоді мала область. Ці проблеми центральні органи влади не могли вирішувати.

По-друге, активний рух України до незалежності, перехід на ці позиції більшої частини керівництва республіки та депутатів Верховної Ради України викликали занепокоєння консервативної частини Кримського керівництва.

По-третє, питання про статус Криму активно ініціювалося національними рухами кримських татар. Ми вважаємо, що ці три обставини і порушили ідею відновлення республіки в Криму, яка була започаткована в 1989 р. як ідея про зміну державно-правового статусу Кримської області. Першим нормативно-правовим актом стала постанова Ради Національностей Верховної Ради СРСР «Про створення Комісії Верховної Ради СРСР з проблем радянських німців і кримськотатарського народу» [5, ст. 449]. Під час роботи зазначеної комісії виникла ідея про відновлення ліквідованої в 1945 р. Кримської АРСР, але вже в складі УРСР. Цієї ж позиції дотримувалося і керівництво КПРС. А.М. Гиренко (колишній секретар ЦК КПРС) в одному із своїх інтерв'ю зазначив, що Крим має всі підстави висувати питання про підвищення свого статусу як автономної республіки у складі Української РСР [6].

Наступним етапом розвитку ідеї про зміну державно-правового статусу Криму стала Декларація «Про визнання незаконними і злочинними репресивних актів проти народів, яких було піддано насильницькому переселенню, і забезпечення їхніх прав», яка була прийнята Верховною Радою СРСР 14 листопада 1989 р. та обговорення пропозиції народного депутата СРСР від Криму Ю.С. Цавро у Раді Національностей Верховної Ради СРСР про відновлення автономії Криму, як багатонаціонального утворення у вигляді Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки [7, ст. 449].

28 листопада 1989 р. Верховна Рада СРСР своєю постановою схвалила висновки і пропозиції Комісії Верховної Ради з проблем кримськотатарського народу.

Питання відновлення Кримської автономії розглядалися й на засіданнях Урядової Комісії, яка була створена постановою Верховної Ради СРСР 23 січня 1990 р. на чолі з 1-м заступником Голови Ради Міністрів СРСР В. Догужієвим. Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що ідея майбутньої державності Криму почала формуватися і з ініціативи з низу. Спочатку мова йшла, в основному, про особливий статус Криму як всесоюзної здравниці. Разом з тим зміна суспільно-політичної ситуації в країні та області позначилась і на уявленнях про майбутнє Криму. Керівництво області ухвалило рішення рухатися не до якогось особливого статусу невизначеного Конституцією, а в напрямку автономії республіки з власними законодавчими повноваженнями та органами. Крім того, реальністю стало для Криму повернення кримськотатарського та іншого депортованого населення.

Вперше на обласному рівні питання про майбутній статус Криму обговорювалося на 1-й сесії весною 1990 р., де народні депутати внесли пропозицію створити робочу групу для вивчення документів про ліквідацію Кримської АРСР в 1945-1946 рр. На 2-й сесії Кримської обласної Ради народних депутатів обговорювалося питання про повернення до області кримських татар та інших депортованих народів [8]. Зазначалося, що задовольнити всі вимоги кримських татар, що повертаються на свою історичну батьківщину, область не може без відповідної підготовки, додаткових ресурсів і капітальних вкладень. Керуючись усім цим сесія прийняла Звернення до Президента СРСР, Верховної Ради і Ради Міністрів СРСР, Верховної Ради і Ради Міністрів УРСР про прискорення прийняття загальносоюзної державної програми, у якій чітко визначити джерела фінансування, передусім централізовані, в найкоротші терміни розглянути першочергові заходи на 1990-1991 роки [9].

Рішенням 2-й сесії Кримської обласної Ради народних депутатів був створений оргкомітет щодо вироблення та узагальнення пропозицій про статус Криму з народних депутатів СРСР і УРСР, Кримської Обласної Ради, вчених і кваліфікованих фахівців, представників національно-культурних товариств, засобів масової інформації. Були створені три групи: з державно-правових питань і науково-методичного забезпечення визначення статусу Криму (керівник Л. Грач), з соціально-економічних питань

(Н. Демченко) і з організаційних питань (М. Капшук). Керівництво оргкомітетом було покладене на М. Багрова [10].

Оргкомітет протягом липня і серпня 1990 р. узагальнив пропозиції депутатів, проаналізував нормативно-правові акти, які ліквідували Кримську АРСР в 1945-1949 рр. і дійшов висновку про те, що «Указ Президії Верховної Ради СРСР від 30 червня 1945 р. «Про перетворення Кримської АССР в Кримську область в складі РСФСР» і відповідний закон від 25 червня 1946 р. прийняті з грубим порушенням законності, як наслідок депортації кримських татар і деяких інших народів із їх історичної батьківщини. Оргкомітет запропонував розглянути це питання на сесії обласної Ради, ухвалити відповідне рішення, і направити його Верховній Раді СРСР, із пропозицією скасувати названі Указ і Закон, без чого неможливий подальший розгляд проблеми зміни статусу Криму [11].

Оскільки, відповідно до Декларації Верховної Ради СРСР від 14 листопада 1989 р. «Про визнання незаконними і злочинними репресивних актів проти народів, яких було піддано насильницькому переселенню, і забезпечення їхніх прав» кримські татари, німці і інші представники депортованого населення мали бути відновлені у своїх правах.

У кінці серпня 1990 р. оргкомітет зібрався на своє останнє засідання, де підвів підсумки проведеної роботи. Одночасно тут же були розглянуті декілька варіантів механізму реалізації підвищення статусу Криму, серед них:

- З'їзд депутатів різних рівнів.
- З'їзд народів Криму.
- Спільна сесія Кримської обласної і Севастопольської міської Рад з участю депутатів місцевих Рад і голів національно-культурних товариств.
- Сесія обласної Ради з участю депутатів Севастопольської Ради і представників національно-культурних товариств.
- Сесія обласної Ради із запрошенням голів Севастопольської і інших Рад області та представників національно-культурних товариств.
- Всекримський референдум.

Результати роботи оргкомітету були подані на розгляд депутатів, і за їх ініціативою 3-я сесія обласної Ради 11 вересня 1990 р. прийняла відповідне рішення й надіслала на адресу Верховних Рад СРСР і Російської Федерації заяву про скасування Указів 1945 р. і 1946 р., які ліквідували Кримську АРСР.

Підбиваючи підсумки роботи оргкомітету 3-я сесія депутатів Кримської обласної Ради погодилася з пропозицією про те, що питання про зміну державно-правового статусу Криму треба вирішувати «демократичною формою самовизначення народу – референдумом». Депутати вирішили не приймати декларацію, оскільки правовий статус області не давав таких підстав [12].

Коментуючи діяльність рішення 3-ї сесії, зазначимо, що мотивація зміни адміністративно-територіального устрою більшістю керівників області, депутатами обласної Ради, зводилася до таких аргументів: структура у вигляді області не розв'язує основних соціально-економічних проблем, сприяє свавіллю центру і відомств; у межах області не в повній мірі задовольняють свої потреби національні меншини півострова.

Але на нашу думку, на той час була повністю відсутня законодавча база для відтворення автономії в Криму. По-перше, Конституція УРСР 1978 р. не передбачала створення автономій [13]. По-друге, нічого не було сказано про це і в «Декларації про державний суверенітет України» від 16 липня 1990 р. Декларація передбачала тільки право республіки на визначення національно-територіального поділу та проголошувала суверенітет народу [14, с. 5-9].

Дискусії навколо теми про зміну статусу Криму відкрили розбіжність, різноманітність точок зору як у шляхах досягнення державності, так й у визначенні її форми та змісту. Поляризація точок зору стала певною мірою дестабілізуючим чинником політичної ситуації у Криму, послужила предметом спекуляцій для різних політичних сил в області та в Україні. Це викликало занепокоєння у керівників Української РСР. Тому 11 листопада 1990 р. було проведено спеціальне засідання Президії Верховної Ради УРСР, на якому заслухали питання про статус Криму і відношення до Союзного договору. На засіданні Президії Верховної Ради була висловлена думка про те, що Крим має право на автономію або особливий статус. Уряду республіки доручили краще й швидше вирішувати конкретні питання, пов'язані з Кримом, створити спеціальну комісію по Криму, яка б оперативно розглядала виникаючі проблеми.

Відносно референдуму серед членів Президії не було єдності, висловлювалися різні підходи. Вони не підтримали думку про правову неправомірність проведення самого референдуму, оскільки тогочасними Конституціями СРСР і УРСР це допускалося. Але більшість членів Президії висловилося за те, що, якщо сесія

ухвалить рішення про референдум, то він буде проведений. Члени Президії доручили голові Верховної Ради УРСР Л.М. Кравчуку взяти участь у роботі 4-ї позачергової сесії Кримської обласної Ради народних депутатів, яка 12 листопада 1990 р. розглянула питання про статус Криму та про відношення до Союзного договору [15].

На сесії обговорювалися дві проблеми:

перша – це правомірність проведення референдуму. Доповідач-керівник групи оргкомітету з вироблення пропозицій про статус Криму Л. Грач заявив, що ідея проведення в Криму референдуму не суперечить Конституції СРСР, та Конституції УРСР. Справді, вперше в українській конституційній регламентації Конституція УРСР 1978 р. закріпила референдум. «Найважливіші питання державного життя виносяться на всенародне обговорення, а також ставляться на всенародне голосування (референдум)» – проголошувала стаття 5. Безсумнівно, наведена конституційна норма передбачала, що суб'єктом вирішення зазначених проблем шляхом референдуму є народ.

Проте Конституцією обласні референдуми не були передбачені, тому дане рішення порушувало цю норму.

Другий аргумент, який навів Л. Грач у своєму виступі, – це листи, які надійшли на адресу обласної Ради, під якими поставили свої підписи понад 21 тисяча жителів Криму. 85,6% із них висловилися за статус Криму як автономної республіки, 14% респондентів запропонували статус Союзної республіки і Всесоюзної здравниці. Доповідач зробив висновок, що ідея підвищення статусу Криму знаходить широку підтримку в населення області [16].

Друга проблема обговорювана на 4-й сесії, – це визначення предмета референдуму. Було внесено пропозицію порушити питання про відновлення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки як суб'єкта Союзу РСР.

Від імені групи «Демократичний Крим» з проектом Декларації «Про відновлення державності Криму» виступив народний депутат УРСР А. Гаврилов. У проекті, зокрема, пропонувалося обласній Раді визнати Указ Президії Верховної Ради СРСР від 30 червня 1945 р. і Закон РСФСР від 25 червня 1946 р. неправомірними й репресивними щодо народу Криму, та оголосити їх недейсними на території області.

На сесії з промовою виступив голова Верховної Ради УРСР Л.М. Кравчук, який між іншим сказав: «Для мене особисто не

існує проблеми: чи бути в Криму автономії. Звичайно, бути. Говорю не в перший раз, що Крим з його природними, історичними, лікувальними особливостями повинен мати свою державність. Це його право. Тим більше, що державність тут має своє історичне коріння» [17].

Сесія прийняла Декларацію про державний і правовий статус Криму й затвердила Тимчасове положення про референдум і порядок його проведення на території Кримської області 20 січня 1991 р., а також утворила обласну центральну комісію з референдуму. Було прийнято рішення про статус Криму і про відношення до Союзного договору [18].

Проведений аналіз свідчить проте, що для більшості керівників Криму, депутатів обласної Ради народних депутатів цей правовий інститут демократії був мало відомий. Про це зазначив Л. Грач на прес-конференції 15 листопада 1990 р. (за 2 місяці до референдуму): «Ми маємо розібратися в самому понятті референдум. Адже, як показала сесія, навіть народні депутати трактують його по-різному. Отже, треба внести ясність» [19]. Цій проблемі були присвячені лише статті П.Б. Євграфова, в яких роз'яснювалося про зміст всекримського референдуму, його правових наслідках та механізму проведення [20].

Сьогодні в різноманітних публікаціях піддається сумніву юридична правомірність проведення всекримського референдуму та процесу відродження автономії в Криму. На думку проф. В. Сергійчука референдум у Криму 20 січня 1991 р. є складовою ланкою в системі заходів руйнації цілісності території УРСР. У своїй монографії «Український Крим» він зазначає, що «На засіданні секретаріату ЦК КПУ 22 жовтня 1990 р. під головуванням Г. Харченка було запропоновано «комуністам-керівникам» Верховної Ради УРСР внести на розгляд сесії Верховної Ради республіки питання про державний статус Криму; Кримському обкому партії виступити з ініціативою прийняття Декларації про статус Криму» [21, с. 268].

І далі: «Крім того, спеціальними заходами доручалося секретаріатові ЦК КПУ і Кримському обкому партії «активно формувати громадську думку щодо змін адміністративно-політичного статусу Криму. І хоч комуністична більшість у парламенті УРСР гарантувала прийняття відповідного закону в угоду Кремлю, там вирішили перестрахуватися, доручивши кримській партноменклатурі організувати місцевий референдум з цього приводу» [22, с. 268]. Автор підтримує цю точку зору.

Зокрема, це підтверджується рішеннями 42-ї звітно-виборчої конференції Кримської обласної партійної організації, яка відбулася 26-27 жовтня 1990 р. У прийнятій резолюції «Про національну політику» підкреслювалося: «Конференція вважає, що в сучасних умовах найбільш прийнятним варіантом є відновлення Кримської АССР як суб'єкта СРСР...Остаточне рішення про статус Криму може бути прийняте тільки на основі самовизначення всіх громадян Криму шляхом референдуму» [23].

Не менш важливою є проблема правомірності проведення референдуму в Криму та його юридичних наслідків. Як зазначалося вище, стаття 5 Конституцій СРСР і УРСР визначала, що найважливіші питання державного та громадського життя можуть бути винесені на референдум (всесоюзний, всеукраїнський, але не обласний) за рішенням Верховної Ради або її Президії. Конституційне положення статті 5 депутати Кримської обласної Ради народних депутатів на 4-й сесії визнали як початкову правову базу для прийняття тимчасового положення про проведення референдуму на території Кримської області. У межах і, відповідно до існуючого в Кримській області адміністративно-територіального поділу, проводиться референдум (народне голосування): обласний, районний, міський, районний у містах, у селищах й селах.

Питання, що виносяться на референдум були започатковані в статті 4. На референдум (народне голосування) можуть виноситися питання, що складають компетенцію відповідно обласної, районної, міської, районної в містах, селищної та сільської Рад народних депутатів.

Виключно проведенням обласного референдуму вирішуються питання реалізації права народів Криму на самовизначення, відтворення на території Кримської області своєї державності – Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки.

Загальні принципи проведення референдуму розглядалися в статті 5. У референдумі мають право брати участь громадяни СРСР, що проживають на території Кримської області та досягли 18 років. Із питань, передбачених частиною 2 статті 4, у референдумі можуть брати участь громадяни СРСР з числа кримських татар, інших депортованих з Криму народів, що проживають у цей час в інших союзних республіках.

Право ініціативи на проведення референдуму було закріплене в статті 7. Право ініціативи на проведення референдуму належить голові Ради народних депутатів, його президії,

постійним комісіям, народним депутатам, а також виконкомам відповідних Рад народних депутатів. Поставлене ними питання про проведення референдуму підлягає розгляду на сесії відповідної Ради народних депутатів.

Обов'язковий референдум проводиться з ініціативи народних депутатів, що складають не менше третини від загального числа народних депутатів відповідної Ради, а також на вимогу, підписану однією десятою частиною громадян, що проживають на території області, району, міста, селища, села і, відповідно до цього Положення, що мають право брати участь в референдумі [24].

Обласною центральною комісією з референдуму разом з облвиконкомом була проведена велика підготовча робота. На засіданні обласної центральної комісії з референдуму 23 листопада 1990 р. було затверджено план організаційних заходів щодо виконання рішень 4-ї позачергової сесії обласної Ради народних депутатів. У відповідності до «Декларації про державний і правовий статус Криму» було розглянуто формулювання тексту питання бюлетеня, який виносився на референдум.

Комісія підготувала календарний план основних організаційних заходів щодо проведення референдуму в області. Особливу увагу приділили організації забезпечення рівного застосування Тимчасового положення про референдум і порядок його проведення, організації роз'яснень про його реалізацію [25].

На всій території Кримської області партійним і радянським активом була проведена велика роз'яснювальна робота щодо підсумків роботи сесії. Тільки депутатами обласної Ради проведено понад 1100 зустрічей із колективами, 256 зустрічей з жителями на сходах громадян, біля 10 тисяч індивідуальних бесід.

Згідно з Тимчасовим положенням про референдум у передбачений термін було створено 32 районні і міські комісії із референдуму, 7 селищних і 62 сільські. Президії районних і сільських Рад створили 1416 дільниць для голосування й стільки ж дільничних комісій [26, с. 100-105].

Для всіх міськрайвиконкомів, міських і районних дільничних комісій були виготовлені методичні матеріали щодо проведення референдуму, складений календарний план основних організаційних заходів. Для кожної дільничної комісії були виготовлені бюлетені для голосування, бланки протоколів. Всі дільничні комісії були забезпечені необхідними матеріалами для підготовки та проведення голосування в день референдуму.

Обласна комісія з референдуму провела 14 нарад з керівниками дільничних комісій, у яких прийняли безпосередню участь члени обласної комісії та працівники апарату обласної Ради народних депутатів, на яких розглядалися практичні питання підготовки до референдуму, заслуховувалися звіти керівників міських і районних комісій, керівників обласних і районних організацій та управлінь по забезпеченню необхідних умов для голосування населення.

Значну роль у підготовці референдуму відіграли засоби масової інформації. Нами встановлено, що тільки газети Криму в підготовчий період опублікували понад 950 різноманітних матеріалів, пов'язаних з цією проблемою (Підраховано автором за матеріалами Кримських газет). Регулярно, починаючи з 15 листопада 1990 р. газета «Крымская правда» друкувала матеріали, присвячені референдуму, а з 26 грудня в цій газеті була запроваджена постійна рубрика: «Про державно-правовий статус Криму» [27]. У передачах кримського радіо теж активно висвітлювалась тема референдуму.

Кримське телебачення в інформаційних передачах, окрім регулярних передач про статус Криму організувало 11 спеціальних випусків.

Підготовка до референдуму активізувала діяльність політичних партій і громадських організацій. Вищенаведені факти свідчать про широкомасштабну пропагандистську кампанію Кримського обкому партії та первинних партійних організацій. Основним змістом цієї роботи було формування громадської думки про те, що всі економічні негаразди, які з банкрутством так званої планової економіки дедалі поглиблювалися, зникнуть, щойно Крим одержить вищий статус.

Пропаганда на підтримку референдуму велась досить активно. Але дуже часто йшлося тільки про один бік справи – скільки й що виробляє Крим і як виглядає в цьому плані економіка на фоні України. Але були й інші цифри, про які майже не говорилось, хоча вони були справді офіційними.

Звичайно, керівництво Криму не могло не знати цих даних. Крім того, аналіз періодичної преси показує, що були й більш детальніші розрахунки. Але в даному випадку Кримський обласний комітет Компартії України, більшість депутатів обласної Ради народних депутатів керувалися не економічною доцільністю, а політичними цілями. Основній масі населення Криму ці економічні розрахунки не були відомі. А вони такі: 85 відсотків, усієї

електроенергії поступає до Криму із УРСР, води – 80 відсотків, усіх видів пального і вугілля – сто відсотків. Більшість населення Криму не мали уявлення про справжній економічний стан кримської економіки, тому спрацьовував, як правило, психологічний, емоційний чинник, а вибір майбутнього відбувався за політичними пристрастями [28].

В агітаційно-пропагандистській роботі активно використовувалися мітинги, які проводилися партійними комітетами та керівництвом міських та районних Рад народних депутатів. Так, наприклад, 6 вересня 1990 р. відбувся масовий мітинг у м. Сімферополі, де головним гаслом була вимога «Повернути народу Криму відібрану у нього свободу самостійно вирішувати свою долю».

На мітингу пролунала вимога до депутатів не переривати сесію обласної Ради поки ці питання не будуть вирішені [29].

За нашими підрахунками на території Криму за вересень – грудень 1990 р. відбулося 27 масових мітингів, не враховуючи акцій протесту кримських татар (Підраховано автором за матеріалами періодичної преси).

На підтримку проведення референдуму висловилися представники національно-культурних товариств області в спеціальному зверненні [30].

Проти референдуму рішуче виступили організації Руху, Народний фронт Криму, Демократичний Союз, Добра воля, клуб виборців, російське товариство, демократична партія Криму на платформі демократичної партії Росії [31, с. 100-105].

На розширеному засіданні оргкомітету щодо підготовки до II-го Курултаю було прийнято звернення до співвітчизників Кримського відділення організації кримськотатарського національного руху (ОКНР).

У зверненні пролунав заклик бойкотувати референдум «...оскільки кримські татари внаслідок здійснюваної царським урядом, а потім і Радянською державою, політики колонізації та геноциду опинилися національною меншиною на своїй батьківщині, то проведення референдуму серед усього населення півострова є грубим поправням права кримськотатарського народу на самовизначення. Результати такого референдуму не можливо визнати дійсними» [32].

Це протистояння ускладнило правову та соціально-політичну ситуацію на півострові. Але незважаючи на ці проблеми, референдум у Криму був проведений.

На основі поданих протоколів міських і районних комісій з референдуму обласна центральна комісія повідомила, що загальна кількість громадян, занесених у списки для участі в референдумі складає 1 млн. 708 тисяч 41 осіб із них 1 млн. 432 тисячі 60 громадян (81,37 %) отримали бюлетені. За відновлення Кримської АРСР як суб'єкту Союзу РСР, учасника Союзного договору проголосувало 1 млн. 438 тисяч 55 осіб або 93,26 % від тих, хто взяв участь у референдумі. Проти – проголосували 5,64 % виборців. Ці результати були затверджені Обласною центральною комісією.

На основі підсумків референдуму Кримська обласна Рада народних депутатів 24 січня 1991 р. прийняла звернення до Верховної Ради Української РСР, у якому запропонувала розглянути і внести необхідні зміни до Конституції УРСР, що закріплюють волевиявлення населення Криму, а також увійти з поданням до З'їзду народних депутатів СРСР про внесення відповідних змін і доповнень до Конституції СРСР і до прийняття Конституції Кримської АРСР визначити порядок формування державних органів республіки.

Розглянувши звернення Кримської обласної Ради народних депутатів, Верховна Рада УРСР 12 лютого 1991 р. ухвалила Постанову і Закон Української РСР «Про відновлення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки» [33, ст. 84].

Цим Законом була відновлена Кримська АРСР у межах території Кримської області в складі Української РСР, а Кримська обласна Рада народних депутатів тимчасово, до прийняття Конституції Кримської АРСР і створення на її основі конституційних органів державної влади, визнавалася вищим органом державної влади на території республіки і їй був наданий статус Верховної Ради Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки.

На виконання Закону Української РСР «Про відновлення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки» і Постанови Верховної Ради Української РСР про порядок введення його в дію Верховною Радою Кримської АРСР 22 березня 1991 р. було прийнято рішення іменувати депутатів Кримської обласної Ради народних депутатів народними депутатами Кримської АРСР і про видачу їм відповідних посвідчень.

Постановою Верховної Ради Української РСР від 12 лютого 1991 р. «Про набуття чинності Закону Української РСР «Про відновлення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної

Республіки» і про поповнення складу Верховної Ради Кримської АРСР» цей закон вводився у дію з дня його опублікування. Був установлений порядок обрання протягом місяця необхідної кількості народних депутатів у Верховну Раду Кримської АРСР від організацій національно-культурних товариств й інших громадських об'єднань депортованих народів Криму, а також із складу народних депутатів Севастопольської міської Ради народних депутатів [34, ст. 85].

Для реалізації названої Постанови Верховної Ради УРСР, Постановою Верховної Ради Кримської АРСР від 22 березня 1991 р. «Про поповнення складу Верховної Ради Кримської АРСР» було ухвалено рішення про обрання 11 народних депутатів Кримської АРСР в Верховну Раду Кримської АРСР із складу представників депортованого населення Криму.

Крім того, Севастопольській міській Раді народних депутатів, враховуючи чисельність виборців, встановлювалася квота 28 мандатів у Верховну Раду Кримської АРСР [35].

Виходячи із зміни статусу депутатів Кримської обласної Ради народних депутатів, нормативно-правовими актами України та Кримської АРСР обласна виборча комісія була перетворена в Центральну виборчу комісію з виборів народних депутатів Кримської АРСР. Їй доручалося надати необхідну організаційну допомогу національно-культурним, культурно-просвітницьким товариствам й організаціям, Севастопольській міській Раді народних депутатів у підготовці виборів народних депутатів Кримської АРСР і забезпечити контроль за ходом їх проведення.

Додаткові вибори народних депутатів у Верховну Раду Кримської АРСР пропонувалося провести до 22 квітня 1991 р.

На виконання зазначеної постанови у квітні 1991 р. відбулися вибори народних депутатів у Верховну Раду Кримської АРСР від організацій вірменського, болгарського, грецького та німецького національно-культурних просвітницьких товариств і Севастопольської міської Ради народних депутатів. Кримські татари в цей період участі у виборах народних депутатів у Верховну Раду Кримської АРСР не брали.

Постановою Верховної Ради Кримської АРСР від 23 травня 1991 р. «Про визнання повноважень народних депутатів Кримської АРСР, додатково обраних 13, 14, 19 і 21 квітня 1991 р.» були визнані повноваження 32 народних депутатів Кримської АРСР, у тому числі 28 від Севастопольської міської Ради народних депутатів і по одному народному депутату від Кримського

відділення Всесоюзного товариства радянських греків, Кримського вірменського товариства культури «Луйс», Кримського болгарського культурно-просвітницького товариства й Кримського обласного відділення Українського республіканського суспільно-політичного і культурно-просвітницького товариства радянських німців «Відродження» [36].

23 жовтня 1991 р. Постановою Верховної Ради Кримської АРСР були визнані повноваження ще одного народного депутата Е.Д. Меметова, обраного 26 серпня 1991 р. від культурно-просвітницького товариства «Ешильїв» представника кримсько-татарського народу [37].

На цьому завершується формування Верховної Ради Кримської АРСР. Представницький, а потім законодавчий орган Криму на той період складався з 196 народних депутатів Кримської АРСР, у тому числі 163 депутати були обрані в одномандатних виборчих округах, 28 на сесії Севастопольської міської Ради народних депутатів і 5 – на зборах громадських організацій з числа представників депортованого населення Криму.

Як зазначалося вище, автономія Кримської області України в 1991 р. була надана за історичними та географічними ознаками, а не за етнічними. Тому Автономна Республіка Крим створена як територіальна автономія в складі України, а не національно-територіальна. У нормативно-правових актах, багатьох публікаціях із цієї проблеми мова йде про відновлення автономії, а не про її створення. На наш погляд термін «відновлення» не зовсім відповідає дійсності. Автор підтримує точку зору В.О. Бурмистрова про те, що за минулі 46 років із дня прийняття законодавчих актів, які скасували Кримську АРСР, у Криму докорінно змінилася соціально-політична, економічна обстановка, етнонаціональний склад населення. Тому мову можна вести не про відновлення, а про створення автономії [38].

-
1. Известия ЦК КПСС. – 1989. – №12.
 2. Поляков В. Какая республика была создана в 1921 году? – Голос Крыма, 1996, 26 апреля.
 3. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. – Т. 2. – М. – 1971. – 480 с.
 4. Чубаров Р. Крымская автономия истоки и первые годы становления на новом этапе (1991 – 1992 гг.). – Віче. – 1 (106). – 2001.
 5. Відомості З'їзду народних депутатів СРСР і Верховної Ради СРСР. – 1989. – №13.
 6. Кримська правда. – 1990. – 5 травня.

7. Відомості З'їзду народних депутатів СРСР і Верховної Ради СРСР. – 1989. – №13.
8. Кримська правда. – 1990. – 12 червня.
9. Кримська правда. – 1990. – 28 червня.
10. Кримська правда. – 1990. – 28 червня.
11. Кримська правда. – 1990. – 5 вересня.
12. Кримська правда. – 1990. – 9 вересня.
13. Конституція (Основний Закон) Автономної Радянської Соціалістичної Республіки Крим – К., 1984.
14. Закони України. Т. 1. – К., 1996. – 210 с.
15. Кримська правда. – 1990. – 13 листопада.
16. Кримська правда. – 1990. – 13 листопада.
17. Кримська правда. – 1990. – 13 листопада.
18. Кримська правда. – 1990. – 13 листопада.
19. Кримська правда. – 1990. – 15 листопада.
20. Евграфов П.Б. Что такое референдум? Кримська правда. – 1990. – 15 листопада.
21. Сергійчук В. Український Крим. – Київ. Українська Видавнича Спілка. – 2001. – 304 с.
22. Сергійчук В. Український Крим. – Київ. Українська Видавнича Спілка. – 2001. – 304 с.
23. Кримська правда. – 1990. – 22 грудня.
24. Кримська правда. – 1990. – 16 листопада.
25. Кримська правда. – 1990. – 17 листопада.
26. Смирнова Є.В. Загальнокримський референдум 20 січня 1991 року в системі заходів відтворення автономії в Криму // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – №6. – Х., 2001.
27. Крымская правда. – 1990. – 26 декабря.
28. Щербінін В. Статус больше, чем жизнь?! Советский Крым. 1990. – 30 ноября.
29. Кримська правда. – 1990. – 8 вересня.
30. Кримська правда. – 1990. – 5 грудня.
31. Смирнова Є.В. Правова організація прямого народовладдя в Криму. // Вісник Запорізького юридичного інституту. – Запоріжжя, 2001. – №2.
32. Кримська правда. – 1990. – 6 грудня.
33. Відомості Верховної Ради України. 1991. – № 9.
34. Ведомости Верховного Совета Крыма. – 1991–1992. – №1.
35. Ведомости Верховного Совета Крыма. – 1991–1992. – №1.
36. Ведомости Верховного Совета Крыма. – 1991–1992. – №3.
37. Ведомости Верховного Совета Крыма. – 1991–1992. – №3.
38. Кримська правда. – 1990. – 19 червня.